

KİTABIN BİR SANAT FORMU OLARAK YENİDEN KEŞFEDİLİŞİ: YİRMİNCİ YÜZYIL SANATÇI KİTAPLARI

Yrd. Doç. Melda Öncü YILDIZ
Gazi Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, m.oncu(at)gazi.edu.tr

ÖZET

Yirminci yüzyıl, kitaplar açısından baskıya ilişkin olası tüm teknik kısıtlamaların çok büyük ölçüde kaybolduğu bir olanaklar yüzyılıdır. Kuşkusuz bu olanaklar modern sanat akımlarının, hareketlerinin ve modern sonrası dönemin sanatçıları tarafından da fark edilmiş ve kitaplar Yirminci yüzyılda sanatı arşivleyen ya da belgeleyen kullanımlarının dışında başlı başına bir sanat mekânı, tıpkı resim ya da heykel gibi sanatsal ifadenin bir formu haline dönüşmüştür.

Yüzyıl içerisinde Sanatçı Kitapları hemen her sanat etkinliğinin önemli bir parçası haline gelerek yüzyılın ortalarından itibaren kuramsal olarak da incelenmeye başlanmıştır. Önemli müzeler ve kütüphanelerde Sanatçı Kitapları koleksiyonları oluşturulmakta, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı sanat okulları ve üniversitelerin sanat bölümlerinde Sanatçı Kitapları yapımına yönelik programlar açılmakta, konuya ilişkin yorum, eleştiri ve inceleme çalışmaları gerçekleştirilmektedir.

Bu çalışmada, Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları'nın tanımı, tarihsel kökleri ve özellikleri incelenmektedir. Konuya ilişkin Türkiye'de yapılmış araştırma çalışmaları çok kısıtlıdır. Bu açıdan çalışmanın Türkçe literatüre katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sanatçı Kitapları, Livre d'artiste, Modern Sanat, Çağdaş Sanat

REDISCOVERING THE BOOK AS AN ART FORM: ARTIST'S BOOKS OF THE TWENTIETH CENTURY

ABSTRACT

The Twentieth Century is the century of opportunities, in which almost all the obstacles in book printing technologies were removed. There is no doubt that this opportunities were recognized by the artists of modern and postmodern periods and books were turned into the form of the artistic expressions besides their role on archiving and documenting the art works.

In Twentieth Century, the Artists Books were become an important part of almost every artistic activities and onwards the middle of the century, the theoretical researches on Artists Books were begun. Today, the museums and libraries are collecting Artists Books and in some of the European and American Art Schools Artists Books programs

are being provided. Also, interpretation, criticism and research studies on Artists Books are being made.

In this study, the definition, historical background and features of the twentieth century Artists Books were searched. In Turkish literature, the researches on Artists Books are limited. Contributing to the Turkish literature on Artists Books also has become one of the goals of this study.

Key Words: Artists Books, Livre de'artiste, Modern Art, Contemporary Art

GİRİŞ

Kitabın binlerce yıllık bir tarihi vardır ve tarihsel süreçte kitap hem form, yapım ve çoğaltılma teknikleri gibi biçime özgü özellikleri açısından hem de içerdiği konular açısından değişiklikler göstermiştir.

Resimli kitaplar ve resimleme binlerce yıllık bir süreçte varolmasına karşın, resimlerin sayfalara farklı şekillerde rahatça yerleştirilerek ve orjinaline çok yakın bir şekilde çoğaltılabilmesi ise günümüze kadar olan yaklaşık üç yüz yıllık bir süreçte gerçekleşmiştir. 1798 yılında taşbaskı tekniğinin bulunması ve bu tekniğin 1800'lerden itibaren kitap basımında kullanılmaya başlanmasının, metinlerin basımında bir devrim niteliğinde olan ve 1430'lara tarihlenen Johannes Gutenberg'in hareketli harf kalıpları buluşunun görsellerin basımındaki karşılığı olduğu söylenebilir. Süreç içerisinde geliştirilen taşbaskı, diğer teknik gelişmelerle birleşerek fotografik taşbaskı ve ofset baskıya dönüşmüş, bu durum görsellerin kaliteli ve hızlı bir şekilde kopyalanarak çoğaltılmasına olanak tanımıştır (Harthan 1981, Lewis 2006, Öncü 2007).

Baskı tekniklerindeki bu gelişmelerle birlikte kitap yapımındaki uygulama zorlukları ortadan kalktıkça, kitabın form ve içeriğine ilişkin sorgulamalar ve deneysel uygulamalar olanaklı hale gelmiştir. Bu durum, Modernizmin başlangıcıyla birlikte hemen her alanda kendini gösteren yenilik arayışlarıyla birleşerek kitabın farklı uygulamalar için kullanılmasını ve sanat alanı içerisinde yeniden tanımlanmasını olanaklı hale getirmiştir. Önceleri metinlerin ya da görsel sanat yapıtlarının sergilenme mekânlarından biri olan kitabın, başlı başına bir sanat mekânına dönüşmesi süreci de böylece başlamıştır.

Bu çalışmada, Yirminci yüzyıl sanat akımları ve hareketlerinde önemli bir uygulama ve ifade alanı olan, 1970'lerden itibaren ise kurumsallaşmaya başlayan ve akademik anlamda kabul gören Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları'nın tanımı, özellikleri ve gelişim süreci incelenmektedir.

1. Yirminci Yüzyıl Sanatçı Kitapları'nın Tanımı

Johanna Drucker'a göre (2004, s. 1-2), "Sanatçı kitabı, önceden varolmuş bir çalışmanın reproduksiyonlarından (çoğaltmalarından) oluşan bir kitap değil, kitabın başlı başına bir sanat çalışması olarak yaratıldığı çalışmalardır". Yine de bu tanımlama çok geniş bir alanı kapsamakta ve "Orjinal bir sanat çalışması nedir?", "eşsiz mi olmalıdır?", "Eğer basılı bir çalışmaysa, bütün baskı işlemlerini sanatçının kendisi mi gerçekleştirmektedir?" gibi pek çok soruyu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle Drucker'a göre (2004), Sanatçı Kitapları'nın ne olduğunu değil ama ne olmadığını tanımlamak daha kolaydır. Sanatçı Kitabı, sanat çalışmalarını içeren sunum, arşivleme amaçlı bir katalog ya da sanatçı biyografisini içeren bilgilendirme amaçlı bir yayın değildir.

Sanatçı Kitapları tanımlamasıyla söyleyiş benzerliği bulunan sanat kitabı, kitap sanatı, resimli kitap, kitap nesnelere (heykeller) gibi pek çok tanımlama sıklıkla Sanatçı Kitabı tanımıyla karıştırılmaktadır. Bununla birlikte, sözü geçen tanımlardan her biri kendi başına farklı uygulamaları belirtmekte ve bu tanımların Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları ile *doğrudan* bir ilişkileri bulunmamaktadır.

Sanatçı Kitapları ile sıklıkla karıştırılan bir diğer tanımlama ise Livre d'artiste'tir. Bu karışıklık kısmen söz konusu Fransızca tanımlamanın anlamının da "Sanatçı Kitabı" olmasından kaynaklanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında gerçekleştirilmeye başlanan Livre d'artiste uygulamaları, genel olarak resimli kitapların tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmakla birlikte, bu makalenin konusu olan ve özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleştirilen Sanatçı Kitaplarıyla belirgin ayrımlara da sahiptir (Bu konu, *Sanatçı Kitapları'nın Tarihsel Kökeni ve Özellikleri* başlıklı bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır).

Nancy Tousley (Akt. Miller, 2000, s.3), Sanatçı Kitapları'nı bu kitapların temel işlevleri üzerinden şöyle tanımlamaktadır: "düşünceler, nesnelere değil ... iletişim ... kelimelerle ya da kelimeler artı görsellerle, nesnelere yerine kelime-görsellerle, metin yerine sekanslı görsellerle, 'düşünce olarak sanat' ya da nesne olarak kitap".

Banu Cennetoğlu (Akt. Serttaş, 2010) ise Sanatçı Kitapları'nı, "Sanatçı kitabı, sanatçının kitaba mekân muamelesi yaptığı, kitabı başlı başına bir iş olarak öngördüğü üretim biçimlerini kapsıyor. Burada yapılmış, bitmiş herhangi bir işi belgeleyen basılı bir malzeme ya da katalogdan söz etmiyoruz. Sanatçının kendini ifade edebilmek için doğrudan basılı malzemeye başvurduğu bir üretim biçimi. Ortaya koyulabilmek için kitap mekânına ihtiyaç duyan türden üretimler." şeklinde tanımlamaktadır.

1998 yılında *Book_Arts_List* (Kitap Sanatı Listesi) üyelerinden Peter Verheyen'in bir Sanat Tarihi dersinde Sanatçı Kitapları üzerine gerçekleştireceği sunum için diğer üyeleri internet ortamında Sanatçı Kitapları'nı tanımlamak üzere davet etmesi sonucu, 6 gün içerisinde gerekçeleri ile birlikte toplam 149 farklı tanımın geldiği bilinmektedir (Miller, 2000; Verheyen, 1998). Söz konusu liste, Marcel Duchamp'ın "Sanat sanatçı tarafından yapılan şeydir." şeklindeki tanımına ve 1917 yılında R. Mutt adıyla

imzalayarak sergilediği “*Fountain*” çalışmasına gönderme yaparak gerçekleştirilen “Sanatçı Kitabı bir sanatçının yaptığı kitaptır.” şeklindeki oldukça genel tanımlardan kitabın ve sanatın ne olduğu ve Sanatçı Kitapları'nın bu tanımlar içerisinde nerede durduğunun sorgulandığı daha karmaşık tanımlara kadar konuya ilişkin çeşitli tartışmaları içermektedir (Verheyen, 1998).

Michael Morin (Akt. Miller, 2000, s.6) de Duchamp'ın “*Fountain*” çalışmasından hareketle, Sanatçı Kitapları'nı diğer kitaplardan ayıran en önemli özelliğın, bu kitapların başlangıcından itibaren bir sanatçı tarafından bu amaçla gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmektedir. Morin'e göre, sanatçının amacı gerçekleştirilen çalışmanın ne olduğu ve nasıl tanımlanması gerektiği konusunda oldukça önemlidir.

Sanatçı Kitapları'nın tanımı bugün de üzerinde tartışılan bir konu olmaya devam etmektedir. Drucker'a göre (2004, s. 11), Sanatçı Kitapları oldukça değişken bir forma sahiptir ve bu durumu onun biçimsel bir şekilde tanımlanmasından kaçınılmasını gerektirmektedir. Bu durumda, Sanatçı Kitapları'nın özelliklerini incelemenin, bu çalışmaları tanımlama sürecinde önemli olduğu söylenebilir.

2. Sanatçı Kitapları'nın Tarihsel Kökeni ve Özellikleri

Sanatçı Kitapları'nın ortaya çıkışı, farklı araştırmacılar tarafından farklı tarihlere konumlandırılrsa da, genellikle bu kitapların Yirminci yüzyıl oluşumu oldukları kabul edilmektedir. Bu durum Sanatçı Kitapları'nın türe özgü ve ağır basan özelliklerinin büyük bir çoğunluğunun Yirminci yüzyılın teknolojik, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik iklimi içerisinde dönemin gereklerine paralel bir şekilde ortaya çıkmış ve doğal bir şekilde önceki dönemlerde varolmayan özellikler olmalarından kaynaklanmaktadır. Ancak kitabın ve resimli kitapların tarihsel süreçteki gelişiminin bu kitaplara bir temel oluşturduğu da bir gerçektir. Çünkü kitabın, özellikle görselleri olan bir kitabın basılmasının pek çok aşamayı ve bu aşamaları gerçekleştirecek olan zanaatkârları gerektirdiği dönemlerde dahi, kitabın sanatçılar tarafından gerçekleştirildiği nadir örnekler bulunmaktadır.

1. Şekil: William Blake, *Songs of Innocence* (Masumiyet Şarkıları), 1789.

William Blake'in Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında ve Ondokuzuncu yüzyıl başlarında gerçekleştirdiği kitapları, bazı araştırmacılar tarafından Sanatçı Kitapları'nın ilk örnekleri olarak tanımlanmaktadır (1. Şekil). Blake, bu kitapları kendisi yazıp resimlemiş ve baskısını da kendi buluşu olan bir yöntemle gerçekleştirmiştir. Böylece, dönemin yazı ve metnin birbiriyle ayrı basılmasını gerektiren kısıtlı tekniklerinin dışına çıkarak, resimle iç içe geçen kaligrafik metin dizilimleri gerçekleştirmiştir (Drucker, 2004, s.24-25).

2. Şekil: Sonia Deluanay Terk ve Blaise Cendrars, *La prose du Transsibérien et de la Petite Jehanne de France*, 1913.

Sanatçı Kitapları'nın ilk örneği olarak kabul edilen bir diğer kitap ise Sonia Delaunay Terk tarafından 1913 yılında gerçekleştirilmiş olan *La prose du Transsibérien et de la Petite Jehanne de France* adlı kitaptır (2. Şekil). Blaise Cendrars'ın bir şiirinin Delaunay tarafından görselleştirildiği söz konusu kitap iki metre uzunluğunda katlamalı

bir forma sahiptir. Kitap kodeks¹ formunun dışında tasarlanması ve görsellerin metinlerle birlikte birbirini tamamlayıcı bir şekilde sunulması nedeniyle bazı araştırmacılar tarafından Sanatçı Kitapları'nın ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Miller, 2000, s. 26). Bunun yanı sıra, kuşkusuz geleneksel baskı tekniklerinin ve Batı'dan farklı kitap sanatı geleneklerinin de Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları'nda etkili olduğu söylenebilir. Japon Baskı sanatçıları'nın Batı'nın akademik kurallarının dışında gerçekleştirilen özgür ve dışavurumcu ifade yöntemlerinin Modern dönem Batılı sanatçıları önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir (Gombrich, 1997).

Aynı ismi taşıyan ancak Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları'ndan ortaya çıkış amacıyla ayrılan Livre d'artiste² uygulamaları ise, kitaplarda resimlemenin işlevini değiştirmesi ve böylece resimli kitapların anlatı olanaklarının zenginliğini göstermesi açısından önemli bir tarihsel gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Livre d'artiste ile özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleştirilen Sanatçı Kitapları arasında belirgin ayrımlar da bulunmaktadır:

Livre d'artiste üretimleri, yayınevi sahipleri tarafından planlanmaktaydı. Bu durumda kitaplar sanatçılar tarafından yayınevi sahibinin talebi üzerine gerçekleştiriliyordu. Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları ise özellikle 1980'lere kadar olan dönemde yaratıcısı tarafından basılıp çoğaltılan dolayısıyla bağımsız olarak gerçekleştirilen kitaplardır (Drucker, 2004, s. 3). Bu ayrım Livre d'artiste ve Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları arasındaki en önemli farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı bir diğer özellik Livre d'artiste olarak adlandırılan kitapların özel ve pahalı bir şekilde basılmış kitaplar olmalarıdır. Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları'nın özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda, ekonomik bir şekilde hazırlanıp basıldığı ve geniş kitlelere ulaşabilmek için ekonomik bir şekilde fiyatlandırıldığı bilinmektedir. Diğer yandan ekonomik ve çok sayıda üretimler, aslında Sanatçı Kitapları'nın çok belirleyici bir özelliği değildir. Çünkü, süreç içerisinde kaliteli basılmış kitapların, geleneksel baskı teknikleri ile ya da el yapımı olarak ve az sayıda üretilmiş kitapların ya da yalnızca bir adet hazırlanmış kitapların gerçekleştirildiği de gözlenmektedir.

Livre d'artiste uygulamalarında sıklıkla tamamlanmış bir metin kullanılmış ve sanatçı ile yazarın kitabı birlikte kurgulaması gibi bir durum nadiren gerçekleşmiştir.

¹ Kodeks formu, M.S. 100'lü yıllarda oluşmaya başlayan ve Gutenberg'in hareketli harf kalıpları buluşu ile birlikte, on beşinci yüzyılda baskı kitapların genel formu haline gelen bugünkü kitap formudur (Harthan, 1981, s. 12).

² Livre d'artiste uygulamaları, 1800'lerin sonlarında Fransa'da Ambrois Volard adlı yayıncının sıradışı çalışmaları desteklemesi ve sanatçılara bu alanda çalışmaları için çeşitli olanaklar sağlaması ile başlamıştır (Stein, 1989; Hofer, 1982). Levarie'nin belirttiğine göre (1968, s. 285), yayıncıların nitelikli kitaplar hazırlamaya olan tutkusu ve sanatçıların resimlemeye bakışlarının değişmesi ile birlikte sanatçılar tarafından yapılan resimli kitaplar dönemi başlamıştır. Picasso, Braque, Rouault, Matisse, Toulouse-Lautrec, Bonnard, Vuillard, Redon, Rodin, Dufy ve Miró ve daha pek çok önemli isim, bu dönemde kitap resimlemesi yapan sanatçıları arasında yer almıştır. Livre d'artiste, resimli kitap alanına çok önemli değişiklikler getirmiştir, her şeyden önce resimlemenin yani görselin kitap içerisindeki yaygın geleneksel işlevini değiştirmiştir. Görsel yaratıcısının en az yazar kadar söz söyleme ve yorum yapma özgürlüğüne sahip olmasını sağlamış, resimli kitapları anlatım olanakları açısından zenginleştiren sürecin en önemli parçalarından biri olmuştur (Öncü, 2004).

Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları ise, metnin ve görsellerin birlikte (sıklıkla da bir tek kişi tarafından) yaratıldığı ve kurgulandığı dolayısıyla görseller ve metnin ya da kitabın diğer elemanlarının kendi başına tamamlanmış bir bütün olmadığı çalışmalardır³: “Kitap çalışmaları, anlamlı bir bütünlük oluşturan çalışmalardır, öyle ki, mesaj kitap içerisindeki bütün materyaller ve biçimsel elemanların toplamıdır” (Carrión, 1980. Akt. Hubert ve Hubert, 1999).

Bu durum biçime de yansıyan bir diğer ayırıcı özelliği de ortaya çıkarmaktadır: Görsel ve metinler Livre d’artiste uygulamalarında sıklıkla geleneksel basılı kitap uygulamalarında olduğu gibi⁴ resimleme ve metnin görsel düzenlemesinin birbirinden ayrı bir şekilde bazen ayrı sayfalarda ve biri ya da diğeri çerçeveli bir şekilde basılmasıydı. Sanatçı Kitapları ise genellikle görsellerin ve metnin görsel düzenlemesinin anlamı destekleyecek şekilde birbiriyle iç içe geçirilerek oluşturulduğu çalışmalardır. Ancak geleneksel uygulamalardakine benzer bir şekilde metin ve görsellerin ayrı bir şekilde kullanıldığı Sanatçı Kitapları da bulunduğundan, söz konusu özellik Sanatçı Kitapları’nın tanımlanması açısından çok belirleyici değildir (Drucker, 2004, s.5).

3. Yirminci Yüzyıl Sanatçı Kitapları

Johanna Drucker’ın belirttiğine göre (2004, s.1), Sanatçı Kitapları, Yirminci yüzyılda sanat dünyasını şekillendiren bütün öncü ve bağımsız grupların, ana sanat akımlarının ve hareketlerinin içerisinde önemli bir çalışma biçimi olarak ortaya çıkmış, yavaş yavaş şekillenmiş ve 1945’lerde kendi uygulamacıları, eleştirmenleri ve izleyicileri oluşmaya başladıktan itibaren de tek başına bir alan olarak gelişmeye başlamıştır.

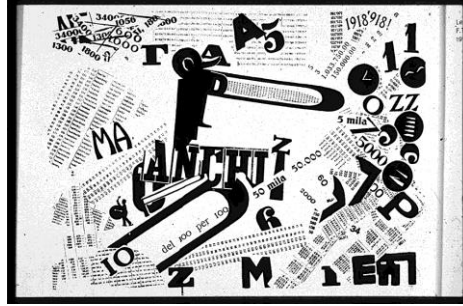
Yirminci yüzyılda farklı sanatçılar tarafından yapılan deneysel uygulamaların her birinin bir şekilde Sanatçı Kitapları’nın gelişimine katkıda bulunduğu söylenebilir. Her yeni çalışma, küçük de olsa bazı değişiklikler getirerek alanın hem yapısal hem de kavramsal gelişimine katkıda bulunmuştur. Sanatçı Kitapları, Modern ve Modern sonrası dönemin sanat akımı ve hareketleriyle bir arada gelişmiştir:

Dada, Fütürizm, Bauhaus, Gerçeküstücülük, Postmodernizm, Fluxus, Kavramsal Sanat, Performans Sanatı gibi sanat akımı ve hareketlerinin sanatçıları tarafından kitap uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar, Yirminci yüzyılda Sanatçı

³ Bununla birlikte sanatçıların yazılmış metinlerden etkilenmesi ve bu metinlerden yola çıkarak kitap çalışmaları gerçekleştirmeleri söz konusu olabilmektedir, ancak burada tamamlanmış metin sanatçı tarafından bazen yalnızca görsel malzeme olarak kullanılmakta, bazen de yeni anlamlar eklenerek, farklı bir bağlamda yeniden sunulmaktadır.

⁴ Görsellerin metinle iç içe bir şekilde sunulması, kavramsal, deneysel ve yenilikçi bir uygulama olduğu kadar, teknik bir durumdur da. Resmin ve metnin tek bir sayfada bir arada basılmasının mümkün olmadığı dönemlerde böylesi bir uygulama doğal olarak düşünülemezdi ve bir süre boyunca resimleri ve metni ayrı sayfalarda ya da aynı sayfanın farklı yerlerinde basmak ve öyle tasarlamak (bazı istisnai ve kişilere özgü baskı tekniklerinin kullanımı dışında) teknik bir zorunluluktan (Öncü, 2007).

Kitapları'nın kendine özgü bir form olarak gelişmesinde ve özelliklerinin belirginleşmesinde etkili olmuştur (Miller, 2000, s. 25).

3. Şekil: Filippo T. Marinetti, *Les Mots en Liberté Futuristes* (Özgürlük İçinde Fütürist Kelimeler), 1919.

Yirminci yüzyılın başlarında, Fütürist sanatçılar manifestolarını geniş çevrelere yaymak istediklerinden, basılı materyalleri sıklıkla kullanmışlardır. İtalya'da Fütürizmin kurucularından olan Filippo Tommaso Marinetti (1876-1944), Yirminci yüzyılın erken dönemlerinin en cesur deneysel tipografik ve grafik tasarım örneklerinden bazılarını yaratmıştır (Eskilson, 2007, s. 158). Marinetti'nin çalışmaları (3. Şekil), Yirminci yüzyıl başlarında Arts and Crafts ve Art Nouveau'ya özgü yaklaşımların henüz geçerliliğini koruduğu bir dönemde, süslemesiz, sade kitap tasarımlarıyla ve tipografinin ve sayfa düzenlemelerinin içeriği dışavurumcu bir anlayışla ifade etmesiyle bir yandan modern kitap tasarımını şekillendirirken (Miller, 2000, s. 25), bir yandan da bu çalışmaların kitabın kitlelere ulaşmadaki gücünü gösterdiği söylenebilir.

4. Şekil: Marcel Duchamp, *The Bride Stripped Bare by Her Bachelors, Even (The Green Box)*, 1934.

Yirminci yüzyıl başlarında, Dada hareketini oluşturan sanatçıların da, sıklıkla, gerçekleştirdikleri etkinliklerin bir parçası olarak kitap çalışmaları yaptıkları bilinmektedir:

Dada hareketinin öncülerinden Marcel Duchamp'ın (1887-1968) aynı adlı serginin yayımı olan “*Le Surréalisme en 1947, exposition internationale du surréalisme*” adlı kitabın plastik malzemeden boyutlandırılmış göğüs formu ile oluşturduğu kapağı konuya ilişkin gelenek dışı uygulamaların ilk örneklerindedir. Duchamp'ın yeşil süet bir kutu içerisine yerleştirdiği ve onun önemli yapıtlarından biri olan “*The Bride Stripped Bare by her Bachelors Even*” (Bekarları Tarafından Soyulmuş Gelin) adlı çalışmasının gelişimi ve yapımı hakkındaki (yırılmış ve eksik) 94 not kağıdını içeren *The Green Box* (Yeşil Kutu, 4. Şekil) adlı çalışması ise hem kitap nesnesi olarak adlandırılan çalışmalar için bir model hem de Sanatçı Kitapları için bir prototip olarak kabul edilmektedir (Miller, 2000; Thirkell, 2005).

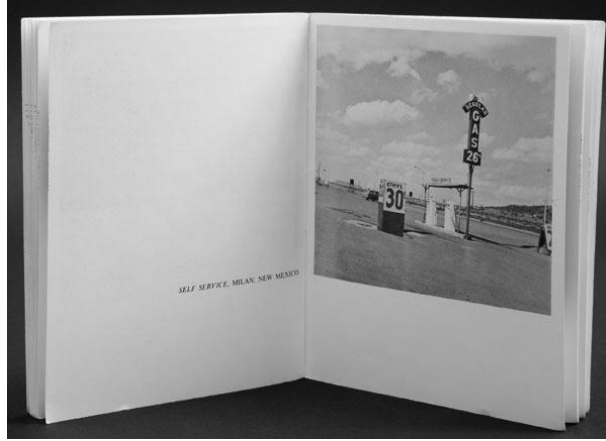
Yirminci yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirdiği çalışmalarla Sanatçı Kitapları açısından önemli bir diğer isim Lazslo Moholy-Nagy'dir (1895-1946). Moholy-Nagy'nin fotografik çalışmaları, sonraki dönemlerde kitaplarında fotografik görselleri kullanan sanatçılara öncülük etmiştir. Moholy-Nagy'nin çalışmalarında tek kare fotoğraflar yerine bir dizi fotoğraf kullanması da fotoğrafın sekanslı bir anlatı dili olarak kullanımının ilk örneklerinden bazılarını oluşturmaktadır (Miller, 2000, s. 28).

Modern sanat akımları ile birlikte, kitap bu sanat akımlarının düşüncelerini etkili bir şekilde geniş kitlelere ulaştırabildikleri bir araç olarak sanatçıların çalışma alanları arasına girmiştir. 1960'lara gelindiğinde ise kitabın sanatsal ifadeler için başlıbaşına bir mekân olarak kullanılması, bunun yanı sıra galerilerden ve koleksiyonerlerden bağımsız daha geniş kitlelere ulaştırılabilen özgür bir alan olarak ortaya çıkması söz konusu olmuştur:

“Kitabı kişisel üretimlerle ve kurumsal bağımlılıklardan kurtarma isteği ile 1960'larda ABD'de büyük bir yaratım dalgası oluşmuştur. ... Sanatçı Kitabı hareketinin “demokratik” gücü, sanat çalışmalarının eşsiz, saygıdeğer, yalnızca elit bir kitle için ulaşılabilir, yatırımcılar tarafından alınıp satılan ve özel kişiler için yüksek prestijli bir mülk olduğu sisteme bir eleştiri ve alternatif oluşturmak” anlamına gelmekteydi (Guest, 1981. Akt. Rossman, 2003). Tarihin bu döneminde kitap pahalı ve ulaşılması güç bir nesne değil, pek çok kişi için ulaşılabilir olan seri üretim bir maddeydi. Bu dönemde teknolojiye, özellikle fotokopyalama ve ofset baskıdaki atılımlar kitabın üretimini ekonomik bir hale getirmiş ve sanatçıların kitabı kendi kendilerine kolayca üretebilecekleri koşulları sağlamıştır (Rossman, 2003).

Ed Ruscha, 1960'lar ve 1970'lerde Sanatçı Kitapları alanında öne çıkan isimlerden biridir. Ed Ruscha'nın ilk kitabı, ilk olarak 1962 yılında yayımladığı *Twenty-Six Gasoline Stations* (26 Benzin İstasyonu) adını taşımaktadır (5. Şekil). Kitap, Ruscha'nın yaşadığı Los Angeles ve büyüdüğü Oklahoma arasındaki yol boyunca yer almakta olan 26 adet benzin istasyonunun fotoğraflarından oluşmaktadır. Söz konusu kitap, bazı araştırmacılar tarafından Sanatçı Kitapları'nın ilk örneği olarak nitelenmektedir. Johanna

Drucker'a göre bu niteleme (2004, s.11), Yirminci yüzyılın önceki yıllarında yapılan çalışmaların önemini yadsımak anlamına gelmekle birlikte, Ed Ruscha'nın bu çalışmasıyla "tartışmasız bir şekilde bir sanatçı kitabını vücuda getirmede ve tanımlamada yeni bir zemin" oluşturduğu da söylenebilir.

5. Şekil: Ed Ruscha, *Twenty-Six Gasoline Stations*, 1962.

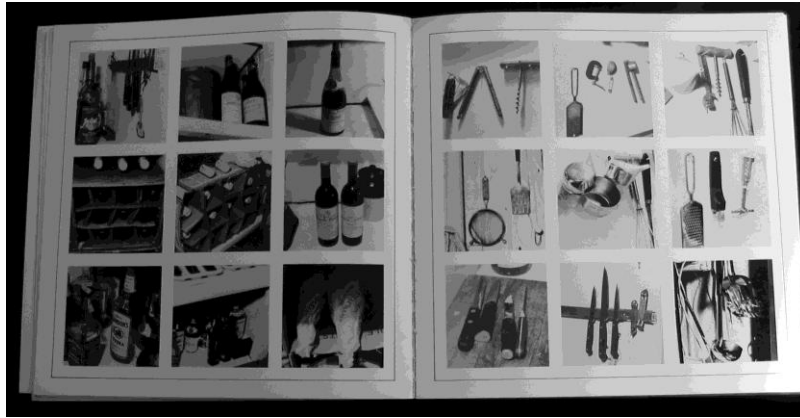
6. Şekil: Diether Roth, *Literaturwurst 'Der Spiegel'*, 1970.

Bu dönemde, Sanatçı Kitapları alanında öne çıkan bir diğer isim Fluxus sanatçıları arasında yer alan Dieter Roth'tur (1930-1998). Roth'un en dikkat çekici çalışmalarından biri *Literaturwurst'tur* (Yazın Sosisi, 6. Şekil). 1961'den 1974'e kadar olan süreçte farklı dergi ve kitaplarla yeniden gerçekleştirdiği bu çalışmayı Roth, geleneksel sosis yapımı yöntemini et yerine gazete ve kitap gibi basılı malzemelerin sayfalarına uygulayarak oluşturmuştur. Sosis formunda olan çalışmanın üzerinde, içerisinde kullanılan sayfaların

ait olduğu basılı malzemenin ismi yer almaktaydı, dolayısıyla *Literaturwurst* tüm bu el yapımı kitapların genel adını oluşturmaktadır (DRF, 2011). Bu çalışmanın, gerçekte okunabilir olmaktan ve kitap formundan uzak olmakla birlikte, ana malzemesi kıyılmış ve terbiyelenmiş kitap olan bir el yapımı Sanatçı Kitabı olduğu söylenebilir. Drucker'a göre (2004, s.74), kitabı hem yapısal hem de kavramsal açıdan sorgulayan Roth'un, kitaplarını başka bir sanat formuna dönüştürmek olanaksızdır.

Miller'a göre (2000, s. 28), Ed Ruscha ve Dieter Roth, kitabı diğer çalışmalarla birlikte gerçekleştirdikleri ek bir aktivite olmaktan çıkarıp, bir temel üretim alanı olarak görmüşler, bu durum Sanatçı Kitapları'nı sanatçıların diğer formlarla birlikte onlara ek olarak gerçekleştirdikleri bir konumdan çıkartmış ve tek başına da üretilebilir, sürdürülebilir ana formlar arasına yerleştirmiştir.

1960'ların ortalarından itibaren Sanatçı Kitapları alanında çalışmalar yapmaya başlayan bir diğer önemli isim ise Sol LeWitt'tir (1928-2007). 1968 yılında yayımlanan ve *The Xerox Book* (Xerox Kitabı) olarak bilinen kitapta LeWitt'in *IA 1-24* serisindeki çizimlerinin xerox ya da fotokopyalarından oluşan görselleri kullanılmıştı. Ancak bu kitap, Carl Andre, Robert Barry, Douglas Huebler, Joseph Kosuth, Robert Morris ve Lawrence Weiner'in de çalışmalarını içeren ortak bir kitaptı. 1969 yılında yayımlanan ve "*Four Basic Kinds of Straight Lines*" (Düz Çizgilerin Dört Temel Çeşidi) adlı kitap ise, bütünüyle LeWitt'in çalışmalarını içeren klasik bağımsız bir Sanatçı Kitabı'dır (Tonkin, 2011).

7. Şekil: Sol LeWitt, *Autobiography*, 1980.

1980 yılında gerçekleştirdiği *Autobiography* (Otobiyografi, 7. Şekil) adlı kitabın LeWitt'in en çok tartışılan kitabı olduğu bilinmektedir (Lippard, 1978. Akt. Tonkin, 2011). Bu kitap LeWitt'in New York'ta yaşadığı çatı katının pencere, yer karoları vb. bütün detaylarının fotoğraflanarak, her sayfada 9 fotoğraf karesinin dizilimi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Kitapta yer alan fotoğraflar, bir şekilde LeWitt'in maddesel dünyasını sergilemekteydi ve bu şekilde sanatçının üretim mekânının kutsallığı ve

gizemliliği kalmamıştı. Ancak, bu açıklık yalnızca LeWitt'in yaşam öyküsünü bilenler ve onu tanıyanlar için geçerliydi. Çünkü verilen ayrıntılar günlük yaşamın oldukça küçük ayrıntıları şeklindeydi ve bu ayrıntılar sıklıkla çok kısıtlı bir açıklama içermekteydi. LeWitt'in kitapları onun sanatının duvar boyamaları, üç boyutlu yapılar, baskılar ve diğer çalışma alanlarından ayrılamayacak önemde bir parçasıydı (Tonkin, 2011).

Topluca açılan ilk Sanatçı Kitapları sergisi, 1973'te Philadelphia'daki Moore College of Art'ın ev sahipliğini yaptığı 1960-1973 yılları arasında sanatçılar tarafından gerçekleştirilmiş 250'den fazla değişik türde kitaptan oluşmuştur. Sanatçı Kitapları'nı yayımlayan ilk kurum kolektif bir kitabevi ve yayınevi olan *Printed Matter* 1976 yılında New York'ta kurulmuştur. Yine aynı yıl, Sanatçı Kitapları'nı arşivleyen bir kurum olan "Franklin Furnace" kurulmuştur. 1980'lerle birlikte Sanatçı Kitapları kendi devamlılığını sağlayan, sürdürülebilir bir alan haline gelmiştir. Aynı dönemden itibaren Sanatçı Kitapları giderek artan sayıda sanatçının uygulama yaptığı bir alan haline gelmeye başlamıştır. Ancak 1960 ve 70'lerdeki demokratik ekonomik, bağımsız ve aktivist üretimler, 1970'erin sonu ile birlikte dönemin kültürel, politik ve ekonomik gelişmelerinden de etkilenerek değişiklik göstermeye başlamıştır. Müze ve galeri izleyicisinin dışında kalan kesime de ulaşmayı hedefleyen ekonomik, bağımsız ve demokratik üretimler, bu süreçte de yapılmakla birlikte, Keith A. Smith gibi bazı sanatçılar iyi ve az sayıda özel üretimler ya da tekil (eşsiz) üretimler gerçekleştirmeyi tercih etmeye başlamıştır. Geleneksel ve iyi kalitede baskı yöntemlerinin kullanımı, fotokopyalama ve ekonomik baskıların yerine sıklıkla tercih edilebilmekte, dolayısıyla zaman zaman kitap yapımındaki el işçiliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun yanı sıra dijital baskılar ve bilgisayar destekli üretimler, tercih edilen yeni yöntemler arasında yer almaktadır (Drucker 2004; Miller, 2000; V&A Museum). Güncel Sanatçı Kitapları'nda, sosyal sorunların, bireye özgü durumların, günlük yaşamın vb. türden çok çeşitli bir içeriğin ifade bulduğu gözlenmektedir.

Keith A. Smith, Scott L. McCarney, Tom Phillips, Jan Voss, Marshall Weber, Jackie Batey, 1980'ler ve 2000'ler arasındaki dönemde Sanatçı Kitabı oluşturan önemli Batılı sanatçılardan bazılarıdır.

Bugün için Sanatçı Kitapları ve kitap sanatı, kitap-nesnelere, vb. kitap odaklı üretimler arasındaki sınırlar kısmen belirsizleşmiş görünmektedir. Ancak, Sanatçı Kitapları'nın başka şekilde ifade bulamayacak sanatsal yaratımların mekânı ve bağımsız olarak yaratılıp çoğaltılan yapıtlar olmaları gerekliliği, bugün de Sanatçı Kitapları'nı diğer türlerden ayırıcı önemli özellikler olarak belirginleşmektedir.

4. Türkiye'de Sanatçı Kitabı Çalışmaları

Türkiye'de Sanatçı Kitapları'nın uygulanmaya başlaması oldukça yenidir. Uygulamalar, Türkiye'de 1990'larla birlikte ortaya çıkmaya başlamıştır. İpek Duben, Nancy Atakan, Emre Hüner, Aslı Çavuşoğlu, Banu Cennetoğlu ve Kutluğ Ataman, kitap çalışmaları gerçekleştiren sanatçılar arasında yer almaktadır.

Baskıya ilişkin Batı'daki gelişmelerin gecikmeli olarak geldiği Türkiye'de, bugün baskı teknolojilerindeki son gelişmelerin yakalandığı söylenebilir. Sanatçı Kitapları Türkiye için oldukça yeni bir uygulama alanı olmakla birlikte, çağdaş sanatçılar arasında önem kazanmaya başladığı görülmektedir.

Sanatçı Kitapları'nı arşivlemek, sergilemek ve oluşumunu desteklemek için 2006 yılında Banu Cennetoğlu tarafından kurulan ve bağımsız bir oluşum olan *BAS* ise Türkiye'de konuya ilişkin çalışmalar yapan ilk kuruluştur. *BAS* tarafından hazırlanan ve *Bent* adını taşıyan Türkiye'den Sanatçı Kitapları serisinde, bugüne kadar Masist Gül, Aslı Çavuşoğlu, Emre Hüner ve Cevdet Erek hazırladığı kitaplar çoğaltılmıştır.

SONUÇ

Yirminci yüzyıl Sanatçı Kitapları yüzyıl başlarındaki yoğun sanat hareketliliği içerisinde bir ifade aracı olarak oluşmaya başlamış, tüm akımlar ve sanat hareketleri içerisinde farklı sanatçılar tarafından çeşitli amaçlarla uygulanmış ve her uygulamasında, olanaklarının farklı bir kullanımıyla zenginleşmesi söz konusu olmuştur.

Özellikle yüzyılın ikinci yarısından itibaren fotokopi ve ofset baskının gelişip kitap yapımı ve basımının ekonomikleşmesi ve yapım aşamasının tek kişilik bir üretim ekibiyle gerçekleştirilecek bir hale gelmesi nedeniyle kitaplar yoğun bir şekilde alternatif hareket ve düşüncelerin mekânı haline gelmiştir. 1960'lar ve 1970'lerde yoğun üretimlerin odağı olan alana ilişkin bu süreç 1980'lerle birlikte kendi içerisinde içerik, üretim süreçleri ve amaçları açısından; dönemin değişen ekonomik, kültürel ve politik iklimiyle birlikte değişiklikler göstermiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, Sanatçı Kitapları uygulamalarında (istisnaları olmakla birlikte) ekonomik, bağımsız ve demokratik olma özellikleri tanımlayıcı olmuştur. 1980'lerle birlikte Sanatçı Kitapları alanı, kaliteli baskı ve ciltleme, geleneksel baskı teknikleri ile numaralandırılmış az sayıda üretim, el yapımı tek kopya gibi uygulamalara da açık hale gelmiştir.

Resim ve heykel gibi plastik sanatların diğer alanları için geçerli olan süreç bugün Sanatçı Kitapları için de aynı şekilde işlemektedir. Önemli bir sanatçı tarafından üretilmiş, kitleler tarafından beğenilmiş ve nadir olarak bulunabilen bir Sanatçı Kitabı uygulamasının da maddi açıdan değerli sanat yapıtları arasında müze ve koleksiyonlarda yerini aldığı görülebilmektedir. Sürece bakıldığında giderek daha çok sayıda sanatçının alana ilişkin üretimler gerçekleştirdiği ve alanın farklı uygulamalarla çeşitlenerek yoluna devam ettiği görülmektedir. Bugün, Sanatçı Kitapları, çağdaş sanat etkinlikleri içerisinde önemli ifade mekânlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Özellikle Yirminci yüzyıl başlarından 1970'lere kadar olan süreçte gerçekleştirilmiş olan Sanatçı Kitapları'nın, kitabın yapısal özelliklerinin sorgulanması, sayfa düzenlemelerinin, görsel ve tipografik elemanların anlamlı ve birbiriyle, kitapla ve anlamla ilişkili bir şekilde düzenlenmeleri ve sıklıkla deneysel yenilikçi bir şekilde

uygulanmalarıyla güncel sanat ve tasarım uygulamaları için önemli bir kaynak oluşturduğu gözlenmektedir.

Sanatçı Kitapları Türkiye’de henüz yeterince tanınmamaktadır. Sanatçı Kitapları bazı çağdaş sanatçılar tarafından uygulanmakla birlikte, konuya ilişkin araştırma ve inceleme çalışmalarının oldukça kısıtlı olduğu söylenebilir. Koleksiyon ve sergi anlamında da ülkemizde gerçekleştirilen etkinlikler ve bu etkinlikleri gerçekleştiren kurum sayıları oldukça sınırlıdır. Sanatçı Kitapları, sanatsal dışavurum açısından zengin olanaklara sahip; resim, baskı sanatları ve tasarım gibi çeşitli disiplinlerin bir araya getirilmesine olanak tanıyan, deneysel çalışmalara açık bir uygulama alanıdır. Batı’da Yirminci yüzyılın tamamında ve bugün de farklı sanat akımları ve hareketleri içerisinde yer alması nedeniyle araştırmacılara zengin bir inceleme alanı sunmaktadır. Türkiye’de müze, kütüphane ve sanat galerileri gibi kurumlar bünyesinde yurtiçi ve dışından örneklerin görülebileceği Sanatçı Kitabı koleksiyonlarının ve sergilerinin oluşturulması, alanın tanınması ve incelenebilmesi açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Dieter Roth Foundation (DRF). (2011). *Biography*. Hamburg, (<http://www.dieter-roth-foundation.com/biography>).

Drucker, J. (2004). *The Century of Artists' Books*, Granary Books, New York.

Eskilson, S. F. (2007). *Graphic Design a New History*. Yale University Press için Laurence King Publishing, Londra.

Gombrich, E. H. (1997). *Sanatın Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Harthan, J. (1981). *The History of The Illustrated Book*,. Thames and Hudson, Londra.

Hofer, P. (1982). *The Artist & The Book 1860-1960*, Hacker Art Books, New York.

Hubert, J. D. ve R. R. Hubert (1999). *The Cutting Edge Of Reading: Artists' Books*, Granary Books, New York.

Levarie, N. (1968). *The Art & History of Books*. James H. Heineman, Inc., New York.

Lewis, D. (2006). *Reading Contemporary Picturebooks, Picturing Text*. Routledge, New York; Kanada.

Miller, G. J. (2000). *Discovering Artists Books The Art, The Artists and The Issues*, (Yüksek Lisans Tezi), Syracuse University, 2000.

Öncü, M. (2004). *Resimli Kitaplarda Resimleme ve Metnin Anlam Paylaşımı ve Bir Resimli Kitap Uygulaması*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Öncü, M. (2007). *Baskı Teknolojisindeki Gelişmelerin Resimli Çocuk Kitaplarının Gelişimine Etkisi*, Sanat ve Tasarım Dergisi 1 (1:76-89), G.Ü. GSF Yayınları, Ankara.

Rossmann, J. J. (2003). *The Term "Artists' Books"*, <http://www.library.yale.edu/aob/term.html>.

Serttaş, T. (2010). *Sanat Alanı Olarak Kitap Üzerine Banu Cennetoğlu ile Söyleşi*, Sanat Dünyamız Dergisi, sayı 117, YKY, İstanbul.

Stein, D. (1989). *Contemporary Illustrated Books: Word And Image, 1967-1988*, Independent Curators Inc., New York.

Thirkell, P. (2005). *From the Green Box to Typo/Topography: Duchamp and Hamilton's Dialogue in Print, Londra, Tate Papers* (<http://www.tate.org.uk/research/tateresearch/tatepapers/05spring/thirkell.htm>).

Tonkin, S. (2011). *Cover to Cover Sol Lewitt's Artist's Books*, Avustralya, NGA Publications (<http://nga.gov.au/internationalprints/Tyler/Default.cfm?MnuID=6&Essay=artonview30.1>).

Verheyen, P. (1998). *A Discussion held on the Book_Arts-L listserv*. (<http://www.philobiblon.com/whatisabook.shtml>).

Victoria and Albert Museum (t.y.). *What Are Artists' Books?*, Londra (http://www.vam.ac.uk/collections/prints_books/features/artists_books/definitions/index.html).